

Filosofie a její lidské poslání [1983]

Věnováno Jiřímu Hájkovi k sedmdesátinám

„Skutečné dějiny filosofie však se dály a dějí na této zemi v zápase živých lidí. Filosof je člověk s pozemskými touhami; oč mu doopravdy jde a má jít na tomto světě?“

„Filosofie jest pro praxi, anebo vůbec není filosofii. Filosof, který nedovede sám vyhrnout rukávy a jít do hrubé denní práce, je špatným filosofem.“

„Ptejte se: k jakému boji sociálnímu, politickému, mravnímu, náboženskému je výzvou spis filosofický - a dostanete odpověď o jeho významu.“

„Filosofie je doma jedině tam, kde země jí mizí pod nohama a nebesa se otvírají.“

Emanuel Rádl, Dějiny filosofie I.-II. (1932, 1933)

V květnu minulého roku uplynulo 40 let od smrti Emanuela Rádla, nejpronikavějšího českého myslitele všech dob; letos v prosinci tomu bude právě 110 let od jeho narození. Zároveň je tomu už půl století od té doby, kdy vyšlo jeho hlavní dílo, dvousvazkové Dějiny filosofie. Rádl byl bezesporu hlavním průkopníkem „praktické filosofie“ v našem kulturním životě mezi oběma světovými válkami; nešlo mu však o filosofování nad praxí a o praxi. Praxe a praktičnost není kritérium, nýbrž závazkem a povinností filosofa. Proto se Rádl distancuje od pragmatismu, který za pravdu považuje to, co se osvědčí. Co všechno se dnes neosvědčuje! Pravda ovšem není pro zábavu, nýbrž pro jednání; ale musí to být *jednání* – *tvoje* jednání! Jde o *tvůj* čin! Jamesovi Rádl vytýkal, že si s bojovnou praktičností jen zahrával; intelektuálsky si zahrával se spekulací o praktičnosti, ale skutečná útočnost, kritičnost a konstruktivnost nebyly jeho předností. Pravda je praktická v tom smyslu, že může a má mít úspěch; ale pravda také může někdy (a třeba i dost dlouho) úspěch nemít – nejčastěji v důsledku lidského selhání. Přesto však nepřestává být pravdou, která se má osvědčit, která má mít úspěch, které jsme zavázáni pomoci k vítězství. Jak by se mohla osvědčovat pravda, která pravdou není? Jak by mohla zvítězit pravda, která není pravdou? Praktičnost filosofie znamená, že máme jako filosofové *jednat* tak, aby pravda *zvítězila*; svrchovaně důležité však není samo vítězství, nýbrž aby zvítězila *pravda*. Abychom věděli, zač bojovat a jakým způsobem, musíme se dobrat poznání pravdy. Poznávání pravdy nás však nesmí odvádět stranou zápasů. Zajisté jde o pravdu, ale pravda, které svět zrovna potřebuje, zvítězí jen v boji. A filosofie je podle Rádla voláním do boje. Filosof se orientuje na pravdu, aby věděl, co má dělat a co lidé vůbec mají podnikat. Rádl říká: Nemá-li filosofie odpovědi pro nás, nepřikazuje-li *co máme dělat my*, „vrzte ji do ohně, nemůže obsahovat nic než sofistiku a sebeklam“ (což je citát ze závěru Humova Zkoumání o rozumu lidském, použitý ovšem v odlišném kontextu).

Rádlovo pojetí praktické filosofie stojí na několika základních předpokladech. Naprosto odmítá od sebe oddělovat praxi a teorii nějakou výraznou hranicí. Teorie a praxe pro něho nejsou od sebe odděleny jako dva různé druhy činnosti; není správné učení, zakořeněné u filosofů, že filosofie hledá pravdu, kdežto praktičtí lidé hledají čin; je prý z gruntu falešné učení Aristotelovo, že filosofie hledí na nebesa, k věčnosti, kdežto praxe k nahodilé pozemské přítomnosti. Pro Rádla je – dalo by se říci – teorie specifickým druhem praxe, a správná praxe je bez správné teorie nemožná a nemyslitelná. Za druhé je pro Rádla člověk tvorem bytostně aktivním a k aktivitě povoláním a ustavičně povolávaným a vyzývaným.

Protože však není lhostejné, co člověk podniká, musí se orientovat ve skutečnosti (tj. ve všech sférách a na všech rovinách svého aktivního života) tak, aby mohl rozpoznat, co dělat má a co nemá. Skutečností nejsou však pro člověka jen danosti jako kulisy jeho životního příběhu, skutečností je především úloha, kterou ve svém životě či spíše právě celým svým životem hraje nebo alespoň má hrát. Není to úloha předem do detailů napsaná v nějakém scénáři, ale i když se člověk spoluúčastní na její tvorbě, nezáleží jen na něm a na jeho libovůli či dokonce svévoli, v jaké podobě se před ním otvírá jako úloha, jako role. Skutečností tedy za třetí pro Rádla není jen to, co jest, nýbrž také a dokonce především to, co „má být“ (a tedy co není); pro Rádla „to, co má být, je původcem toho, co jest“.

Pravda není pro Rádla shodou se skutečností (s nějakou daností), nýbrž je z budoucnosti přicházející výzvou pro nás, co máme zde na světě dělat. V tom smyslu je poslední pravda zároveň poslední povinností a je tak zdrojem napětí mezi tím, co pouze jest, a tím, co se má stát, čili mezi přítomností (a minulostí) a mezi budoucností. Pravda je tedy výzvou; nepředkládá se nám jako teorie nebo jako konstatování, ale otvírá se našemu porozumění situaci, do které náleží také mnoho daností. Pravdu nelze pochopit odděleně od těchto daností, ale nelze ji z těchto daností ani odvodit. Situace je víc než pouhým souborem toho, co je dáno; Rádl o tom říká: „Všechna fakta ze sociálního života, fakta politická, historická, jazykovědná, literární, filosofická, theologická a právnícká mají týž charakter jako fakta bilanční: není to konstatování toho co jest, nýbrž je to zároveň *slib toho, co bude, vůle k tomu, co má být.*“

Rádlovy myšlenky, nejednou i záměrně provokující, formulované často nepřesně a zjednodušeně, ale vždy s velikou naléhavostí, nám dodnes kladou otázky, které nelze obejít. Potřebujeme dnes vůbec filosofii? Potřebujeme ji na prvním místě? Nejsou na prvním místě daleko důležitější záležitosti? Ale jak poznáme, co dnes potřebujeme především? Jakou pravdu dnes potřebujeme, jakou pravdu potřebuje naše společnost, jakou pravdu potřebuje dnes svět? Kdo nám to řekne? Kdo to vůbec může říci? A i když nám někdo autoritativně řekne, co je nejdůležitější – je to opravdu to nejdůležitější? Jakým způsobem si to můžeme ověřit, jakými prostředky to můžeme přezkoumat? Svět se ocitl ve slepé uličce a my s ním; najdeme znovu cestu kupředu? A najdeme tu správnou cestu? Kdo nám poradí, co máme dělat?

Pro novověkého člověka je charakteristická jeho víra ve vědu. „Věda za dob Galileových směle slíbila, že osvobodí lidstvo od duchovní poroby. Pryč se zjevením! Pryč s inkvizicí! Pryč s pověrou! Věda je moc! Ovládnout přírodu je naším úkolem! I vydala se přírodověda za ovládnutím přírody. Přirozenost, tj. rozumnost, byla jí při tom kompasem; i ustanovovala přírodě rozumné zákony podle vzorů zákonů politických i mravních. Výboj šel za výbojem do konce předešlého století; kolik vítězství! Kolik hrdinů! Jaká sláva! Od devadesátých let však bojovníka zmáhá únava. Zákon, který ukládal přírodnímu dějství, se zmalátnělé naší době jeví jako zákon, kterému podléhá bojovník sám; nevěda ani jak, byl přírodovědec spoután sám těmi pouty, která nastrojil přírodě. Vydal se do boje za svobodu, a skončil porobou, jaké svět neviděl. Přírodověda brala člověku jedno právo za druhým: byl vyvržen ze srdce vesmíru a učiněn obyvatelem ztracené, nepatrné hvězdičky; byl sesazen z panství nad světem; postaven na roveň opicím; zbaven duše; shledalo se, že není podstatného rozdílu mezi ním a bláznem; jeho vůle byla rozdracena; objevilo se, že jím pohybuje jen jakési podvědomé síly jako marionetou a konec konců z něho zbylo jen jakési 'das Es',

jen hromádka vlastností přírodních, pohlavních pudů a dost. Takovým ubohým ztroskotancem se vrátil člověk z výpravy za dobytím světa a za titánským svržením samého Boha s trůnu!“

Věda však selhává nejen antropologicky, selhává také metodicky. Především je vidět, jak věda ztratila celek: jednotlivé disciplíny si rozdělily univerzum takovým způsobem, že žádná z nich nemá už přístup ke světu vcelku. Tím ovšem došlo nutně k rozpadu samotného vědění; věda jako taková neexistuje, existují pouze speciální vědy. Navíc převládla ve vědeckém zkoumání tendence k extrémní objektivaci ve smyslu distance od každého hodnocení (s výjimkou posuzování instrumentální vhodnosti a užitečnosti). Ze všech těchto a celé řady dalších důvodů se naše rozhodování, co dělat, nemůže opřít o vědecké argumenty jinak než okrajově. Právě naopak právě vědec musí uvažovat mimo-vědecky a ne-vědecky, když chce podrobit přezkoumání a revizi samy základy své činnosti, protože nemá k dispozici jiné než úzce odborné prostředky, jež k takovému účelu zjevně nestačí. Protože se však bez reflektování své vědecké práce žádný vědec neobejde, a protože jeho legitimní odborné prostředky mu to neumožňují provést vědecky, spočívá v základech každého vědeckého výzkumu neodstranitelná mimo-vědeckost a ne-vědeckost. Proto se také současná věda dostává do stejné situace jako moderní člověk vůbec: musí se tázat, co má a co nemá podnikat, co musí a co nesmí dělat – a nedovede si na to sama odpovědět (tj. vědecky odpovědět). Z týchž důvodů neexistuje ani žádná vědecká antropologie, nýbrž pouze jednotlivé antropologické disciplíny, z nichž ovšem žádná není schopna se vztáhnout k člověku celému.

Tradičně se pokouší na základní lidské otázky odpovědět či odpovídat náboženství. Pro každé náboženství je však charakteristické jakési rozdělení světa a života na dvojí sféru, sakrální a profánní. Náboženství dává odpovědi všeho druhu, pokud se týkají posvátných dob a posvátných prostorů; pokud jde o oblast profánních aktivit, žádné náboženství neposkytuje praktické pokyny, jak si počínat. (Pokud tak přece činí, představuje jakousi zvláštní remytizaci, která se ovšem v současném světě ihned proměňuje v pouhou ideologii.)

Komplikovanějším případem jsou tři velká „náboženství“, která ovšem v pravém smyslu a ve své hloubce skutečným náboženstvím nejsou, i když se mohou vykázat četnými vnějšími religiozními rysy, totiž židovství, křesťanství a islám. Všechna tři se pokoušejí znovu sjednotit život a svět a překonat tak jejich rozpolcenost na profanitu a sakrální; v praxi se jim to však nevede, ačkoliv se o to pokoušejí různými cestami a prostředky. Nejúspěšnější v tom bylo křesťanství, kterému se však onen „nový“ sjednocený svět zcela vymknul svou emancipací, na kterou si křesťané jen pomalu a neradi zvykali, ačkoliv byla ve skutečnosti z převažující části jejich vlastním dílem. Křesťané většinou nechápou tento vývoj v jeho pozitivitě, protože v průběhu minulých dvou tisíciletí příliš ztotožnili své myšlení s tradicí, pocházející ze starého Řecka, totiž s tradicí metafyzického nebo také předmětného myšlení. Tím si však zároveň znemožňují vidět ve správné perspektivě jeho negativní stránku, čímž podstatně znehodnocují každou svou kritiku. Důsledkem této situace je skutečnost, že ani křesťané nedovedou modernímu člověku poradit v jeho základní životní otázce, neboť už samu otázku interpretují nesprávně a ve skutečnosti od ní odvádějí pozornost. Proto také nejsou jejich rady a výzvy skutečným oslovením. Křesťané se ve svých slovech odvolávají na evangelium jako „dobrou zvěst“; ale to už je dávno jen skořápka, zatímco jádro zplesnivělo. Dnešní člověk by samozřejmě rád slyšel opravdu

dobrou zprávu, i když se často již neodvažuje doufat, že ji vůbec někdy uslyší. Taková „dobrá zpráva“ by však musela sama mluvit, musela by mít smysl pro každého, i když neprošel žádným předběžným školením. To, co křesťané dovedou dnešnímu člověku říci, oslovuje však zase jenom je samé a nikoliv jejich sekularizované spolulidi.

Je hodno pozoru, že příčina neschopnosti současné vědy i současného „náboženství“ (křesťanského, neboť máme na mysli především evropskou kulturní tradici) je v obou případech táž: je to chybná, vadná filosofie. V jednom případě umožnila a usnadnila metafyzika specializaci vědeckých disciplín, které se od filosofie odloučily a začaly žít vlastním životem, přičemž však ztratily celek (a to jak celek světa, tak i celky jednotlivých, tzv. „pravých“ jsoucen, tj. jsoucen, která jsou integrovanými celky). V druhém případě vtiskla metafyzika křesťanskému myšlení rysy, které nejenomže byly v napětí a přímém rozporu s vlastní životní orientací, jak ji křesťanství jako hořící pochodeň převzalo od starého Izraele, ale dokonce tuto původní orientaci zkalily, přeznačily a uvedly na scestí. Zároveň se obojí proměna vzájemně podmiňovala: bez středověkých theologických diskusí by ani pojmově nebyly po ruce předpoklady prudkého rozvoje přírodních věd na počátku nové doby, a bez tvrdého střežení dogmat a pravověří by věda nebyla nucena se vzdát svých nároků na postižení celku skutečnosti. Na druhé straně odmytí světa, jež mělo theologické motivy, vedlo k důsledné sekularizaci vítězné vědy, která se nakonec postavila proti theologii jako bezpředmětné a tím zbytečné disciplíně.

V dosavadních dějinách evropského myšlení už několikrát došlo k situaci, v níž byla rozpoznána mylnost dosavadní filosofie a kdy došlo dokonce k odvratu od filosofického uvažování vůbec. A přece se vždy znovu ukázalo, že i sám odvrat od filosofie byl založen a nesen nějakou novou filosofií.